

PERISCOOP

*Commentaar uit het
Wetenschappelijk Instituut*

Christelijke minderheid in de knel^{*})

De prioriteiten voor christelijk geïnspireerde politiek zijn in de loop der jaren zeer sterk veranderd. Wie oude werken over christen-democratische gemeentepolitiek raadpleegt¹⁾ wordt door gevoelens van vervreemding bevangen. Toen stond de bestrijding van het vloeken, de handhaving van de zondagsrust, het gebed in de gemeenteraad en de openbare zedelijkheid centraal. Aangelegenheden die sterke symboolwaarde hebben. Die lieten zien hoe christelijk of niet-christelijk het Nederlandse volk wel was. Onze vaders gingen voor die zaken op de barricaden. In de latere literatuur, met name na de Tweede Wereldoorlog, wordt over zulke onderwerpen niet zo vaak meer geschreven. Zie bijvoorbeeld de inhoud van AR-Staatskunde van die jaren. Maar des te meer stellen raadsleden vragen over deze klassieke thema's. Er is dus een flink verschil in belangstelling tussen de partijkaders enerzijds en de politieke of wetenschappelijke toplaag anderzijds. Dit werkt waarschijnlijk nu nog door, getuige het gevoel van bekneldeheid dat ontstaat als christelijke sym-

bolen onder vuur liggen. Tegelijkertijd is de aandacht voor die symbolen, ook bij groepen die christelijke politiek niet zien zitten, nog niet gedoofd.

Hoe was het in de 18e en 19e eeuw?

Toch is er niet zoveel reden om zich beknelde te voelen. Onze overgrootouders hebben nl. in geestelijk opzicht heel wat meer te verdueren gehad dan wij. Om een paar oude wetsartikelen te citeren:

'De gemeenschappelijke Godsdienstoefening wordt verricht binnen de daartoe bestemde Gebouwen en wel met ontsloten deuren.'

'Niemand zal met eenig orde's kleed of teeken, van een kerkelijk Genootschap, buiten zijn kerkgebouw verschijnen.'

'En dat geene klokken ter aankondiging van

^{*}) Een verkorte versie van dit artikel werd voorgedragen voor de 'Vereniging Groen van Prinsterer', 22-11-'86.

1) Bijv. Mr. J.W. Noteboom, *Anti-revolutionaire Gemeentepolitiek*, Kok Kampen, 1928.

Godsdienstoefeningen meer zullen mogen geluid worden.'

We citeren uit wetten van 1796 en 1798 welke hun vervolg krijgen in wetten die gedateerd zijn als '18 Germinal, jaar X' (8 april 1802) en '30 Germinal, jaar XI' (21 april 1803), alsmede een decreet, speciaal voor Maastricht, van 'den 2 jour complementaire, an XII' (18 september 1805).

Dat was de tijd waarin niet alleen het 'Bij de Gratie Gods' was afgeschaft, maar ook het randschrift 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' verscheen, waarin de jaartallen niet meer 'na Christus' werden geteld, even een 10-daagse week heeft bestaan en in het algemeen de verwijzingen naar *Dieu ou Maître* uit het openbare leven verwijderd waren. Dit praktische atheïsme lag in het verlengde van de nationalistische, op de vorst gerichte Franse staat van Lodewijk XIV. De verering van het nationale grondgebied en van de absolute vorst als religieuze basis van de staat. Daarmee werd over de christelijke keizer- en koninkrijken teruggegrepen op de tijd vóór de bekering van de Romeinse keizer Constantijn. Het christelijk geloof werd naar de marge van de samenleving weggeduwd. Godsdienst werd privé-zaak. Degenen die deze liquidatie van het politieke en sociale christendom voorstonden noemden zich liberalen. Liberalen: vrij van christelijke normen en invloeden; zo moeten we dat opvatten.

Boter op het hoofd

Het pijnlijke is dat protestanten de toon van de geciteerde wetsartikelen in later tijden overnamen om godsdienstige uitingen van katholieken onmogelijk te maken. Het processieverbod, daar waren zulke wetten goed voor. Protestanten hebben aldus geen schoon geweten als het over in de knel brengen van christelijke minderheden gaat. Nog in 1950 bracht de AR-Partijstichting een brochure uit waarin het processieverbod gerechtvaardigd werd. Het zou de katholieken gaan om het publiekelijk afdwingen van betuigingen van eerbied voor de in hun processies gesymboliseerde waarden. Vanwege de

godsdienstvrijheid moest daarom het processieverbod worden gehandhaafd. Aldus de kronkelige redenering der antirevolutionairen. Alleen de jonge I.A. Diepenhorst verzette zich tegen de conclusies van dit AR-rapport. Hij zij nog eens met ere vermeld.

Die symbolen waar de protestanten, de katholieken in mindere mate, zich druk om maakten moesten getuigen van Christus' Koningschap over het openbare leven. Een zeer inhoudsvol klassiek begrip dat we in het vervolg nog zullen bespreken. Maar wat te doen als de katholieke parochie gemeentegronde wil kopen voor de oprichting van een standbeeld voor Christus Koning? Daarover richt een raadslid zich in 1947 tot de redactie van AR-Staatkunde (in overleg met de uitgever was de abonnementsprijs zojuist op f 4.75 per jaar gebracht). Het antwoord: de oprichting van een beeld voor een verdienstelijk of geliefd persoon is zeker geoorloofd, 'maar dan moet het daarmee ook afgelopen zijn. Zodra zich in die herinnering en hulde een religieus moment gaat mengen is het mis!'

De vraagsteller laat het er niet bij zitten. Hij verwijt ARS intolerantie en bij een consequente voortzetting van het ontvangen antwoord zou ook grondverkoop voor katholieke kerkbouw verboden moeten worden. Daar staan immers ook beelden in. Zo zou de godsdienstvrijheid in de knel komen. ARS houdt zwakjes vol. 'Zinnelijke (d.w.z. zintuigelijke en gevoelsmatige) elementen moeten uit de godsdienst worden geweerd. Zelfs preken op het gevoel is verwerpelijk.' Door zulke teksten wordt voor de huidige lezer het temperatuurverschil tussen katholieken en protestanten begrijpelijker!

De strijd voor de symbolen

Hoe staat het, in de eerste helft van deze eeuw, met de andere symbolen? De zondagsrust neemt een prominente plaats in. Gelukkig niet zozeer omdat ieder zich van overheidswege aan christelijke gebruiken zou moeten houden. Het ging hier om een 'scheppingsordering', een ritme van werken en rusten met een, vanuit de overheid ge-

zien, sociale betekenis. De joodse winkelier (als hij echt goed joods gelovig was tenminste) mocht zijn zaak op zondag openhouden als hij op de zaterdag sloot (mr. J.W. Noteboom).

De wet tegen de smalende Godslastering werd eerst in 1931 door minister J. Donner ingevoerd. Een gewetenszaak voor hem die een kwestie van recht werd toen het communistische blad 'De Tribune' zich aan 'uitbraakselen der hel' te buiten gegaan was. Er moest stevig met de liberalen en de socialistengeknukt worden voordat de wet erdoor kwam. Volgens Kuyper ging het bij de strafbaarstelling van zulk vloeken niet om de religieuze afwijking maar om de aantasting van de grondslag van Staat en Overheid. Toch beseften zijn leerlingen dat een gemeentelijk vloekverbod alleen maar kan als de publieke opinie dat in ruime mate draagt. Eenzelfde nadruk op de noodzaak van ruime meerderheden speelde een rol bij het al of niet invoeren van het ambtsgebed, idem bij de wijze waarop de zondagsrust gehandhaafd moest worden. Al met al, rond 1900 was de openbare vijandschap tegen christelijke symbolen veel sterker dan nu. Toen al schorsten liberalen waar zij konden gemeentelijke vloekverboden (Van Houten, 1896). Geen der liberalen of der socialisten legde de eed af.

Vandaag de Noordwest-Veluwe

In onze dagen is er enige verbazing ontstaan over het achterhoedegevecht dat tegen gemeentelijke vloekverboden wordt gevoerd. Zulke verboden zouden sinds 1983 alleen in wetten thuishoren. Prof. Koekkoek maakt er ons in Bestuursforum (1985 pag. 271) lachend attent op dat op die grond ook het vloekrecht voor rijksambtenaren weer moet worden hersteld. Aan de andere kant maakt mr. C.J. Verplanke zich in hetzelfde blad (1986, pag. 17) erg druk om de problemen die hier en daar bestaan rond o.a. het ambtsgebed, de naaktrecreatie, de gelijke behandeling van 'geestelijke genootschappen' en de onchristelijke kunst- en cultuur-

uitingen. Hij eindigt met de verzuchting: 'Eens komt de tijd, dat de christen zich dient te onthouden van deelneming aan het politieke bedrijf'. Dat is buiten proportie als we 1986 met 1896 vergelijken! Laat staan 1796! Intussen ligt in de behandeling van genoemde zaken wel een *test case* voor onze visie op de overheid, de rol en bevoegdheid van christelijk georiënteerde politiek, en op zoiets als 'de christelijke staat'.

Het is goed om enig houvast te zoeken in onze politieke tradities. Met name de grotere geesten daarin hebben daarover diep en goed nagedacht. We hoeven het wiel niet opnieuw uit te vinden. Laten we eens zien hoe een groot filosoof als Dooyeweerd de spaken bevestigde.

Het wiel volgens de reformatorische wijsbegeerte

Dooyeweerds opvatting over 'de christelijke staat' kan het één en ander verhelderen. Wat in de eerste plaats opvalt is dat hij dat

› Rond 1900 was de openbare vijandschap tegen christelijke symbolen veel sterker dan nu. ‹

begrip serieus neemt en aanvaardt. Dit verast ons omdat we sterk beïnvloed zijn door de gedachte dat de christelijke godsdienst toch vooral een zaak van de geloofsgemeenschap is en dat de staat ten opzichte van godsdienst onpartijdig is. Nu wil Dooyeweerd inderdaad niets weten van een staat die partij kiest voor een bepaalde godsdienst ten nadele van andere. De overheid moet de soevereiniteit van geloofsgemeenschappen

De staat van artikel 36 zou Dooyeweerd helemaal geen christelijke staat noemen.

volstrekt respecteren evenals die van andere niet-statelijke verbanden. Dat een overheid dat respect praktizeert kan juist een blijk zijn van haar christelijke karakter.

Dit doet denken aan een stelling die bij De Savornin Lohman te vinden is in zijn 'De Scheidslijn' (1922). Lohman wil dat ons land wordt geregeerd in 'protestantse' zin. Dat wil niet zeggen dat de protestantse geloofsgemeenschap voorgetrokken en andere dus achtergesteld moeten worden. Veeleer zet hij zich hiermee af tegen een opvatting die hij in katholieke kring meent te ontwaren en die de staat aan de kerkelijke overheid, haar geestelijke leiding, onderwerpen wil. In de scheiding tussen kerk en staat daarentegen ziet hij een politiek principe. Een staat die de kerk in eigen rechte, d.w.z. in haar eigen aard, erkent en zichzelf als soeverein in eigen kring ziet, zo'n staat kan van hem het predikaat protestants krijgen.

Dooyeweerd zit op diezelfde lijn. Bovendien zegt hij, maar ook reformatoren en katholieke auteurs (zoals Erasmus) ver vóór hem, dat het in de staat gaat om de gerechtigheid waarbij macht in dienst genomen wordt. Bijbels geformuleerd gaat het erom dat we de staat zien als de tijdelijke expressie van de boven-tijdelijke eenheid-in-oorsprong van de regeermacht en het rechtvaardig bestuur van Jezus Christus, de Soeverein over alle aardse overheden. *De visie op macht en recht* die de Christelijke Staat typeert acht Dooyeweerd afhankelijk van onze aanvaar-

ding van Christus' Koningschap. En inderdaad, die visie is niet vanzelfsprekend. Momenteel zelfs niet dominant, met name niet in de zgn. politieke wetenschappen. De aanvaarding van zo'n visie op de staat is een doorwerking van het geloofsaspect binnen het politieke denken. Alleen als we de 'regnum Christi' aanvaarden kunnen we zo over recht en macht spreken, aldus Dooyeweerd. Wel is het zo dat ook een staat die zich daar niets van aantrekt een staat blijft. De structuurwet voor de politieke gemeenschap blijft gelden. We blijven die staat terecht afmeten aan de kwaliteit van het door de staat verzekerd recht en aan de vraag of macht werkelijk daaraan dienstbaar is.

De staat zou de hele natie in zo'n christelijk politiek geloofsinzicht moeten verenigen, *zo lang als* de nationale *publieke opinie* een christelijk stempel draagt.

De strijd gaat dus primair om de verbreiding van dat christelijk bewustzijn onder de bevolking. Maar een christelijke staat kan niet worden 'gevestigd' door de invoering van uiterlijke formules. De uitspraak 'Bij de gratie Gods' kan de staat onmogelijk van een christelijk karakter voorzien.

Die strijd moet vanuit allerlei verbanden worden gevoerd met de geloofsgemeenschap voorop. Maar christelijk georiënteerde partijen hebben daarbij natuurlijk, voor wat de *politieke* expressie van de christelijke godsdienst betreft, een belangrijke rol. De woorden 'zo lang als' duiden erop dat de titel christelijke staat alleen het sluitstuk kan zijn na een verandering van de publieke opinie. Dat sluitstuk heeft dus niets met de gebruikelijke opvatting van theocraten te doen. Het verzet tegen artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, volgens hetwelk de staat een taak heeft bij het bevorderen van de ware godsdienst en het bestrijden van de valse, blijft volledig van kracht. De staat van artikel 36 zou Dooyeweerd helemaal geen christelijke staat noemen. Zo'n staat gaat immers z'n grenzen te buiten. De christelijke staat met z'n vooropstellen van het recht en de dienstbaarheid van de macht, alsmede het respect voor en de bescherming van het

eigen recht van andere samenlevingsverbanden, is zelfs de beste garantie voor de geestelijke vrijheid van alle godsdienstige groepen in dit land.

Mag een overheid daarover zelf iets zeggen? Ja, volgens Dooyeweerd. Uitspraken als 'Bij de gratie Gods', een ambtsgebed waarin Christus' Koningschap wordt erkend, of liever het uitspreken van een formule van die inhoud, een randschrift als 'God zij met ons', een eedsformule, een volkslied met christelijke inhoud, dat kan allemaal. Het zijn eigenlijk constatering van standen van zaken. Geen subjectieve inzichten. F.D. Roosevelt legde in 1932 zijn ambtseed af met een hand op de opengeslagen Nederlandse Statenbijbel, en wel bij de tekst uit I Korinthe 13: 'Al ware het, dat ik de talen der mensen en der engelen sprak, en de liefde niet had..... zo ware ik niets' (Ted Morgan: 'FDR – a biography', Grafton Books, 1985). Een inhoudsvolle belijdenis van een President. Dat past zeker binnen de opvattingen van Herman Dooyeweerd.

Een ambtsgebed dat van zijn christelijke inhoud ontdaan is wijst Dooyeweerd af. Het gaat immers om de erkenning van Christus Koning. Iets anders heeft geen zin. Abraham Kuyper had daarover nog een andere mening. Hij zag de staat als behorend tot het terrein van de algemene genade. Het ging daar om een scheppingsordering waarbij nog niet naar de Verlosser-Middelaar Christus verwezen moest worden. Zodoende, aldus Kuyper, kon in het ambtsgebed de overtuiging van joods-gelovigen en niet-kerkelijk religieuzen worden ontzien. Zij konden dat gewoon meebidden. Voor Dooyeweerd heeft zo'n gebed alle christelijke zin verloren en opent het geen weg naar een passend inzicht in de staatsstructuur, d.w.z. in de vraag naar welke normen politieke overheden zich dienen te gedragen.

De roos in de vuist

Zouden andersdenkenden ook zo'n politiek 'geloof' hebben? Dooyeweerd antwoordt bevestigend en geeft voorbeelden. De staat

kan zichzelf vergoddelijken, of de menselijke rede. Er zijn er die een atheïstische staat willen waarin alleen in een sociaal ideaal wordt geloofd en in de zelfgenoegzame macht van de mens om dat ideaal te realiseren. In de huidige tijd zien we hoe sterk de overheersende religie de staatsvorm bepaalt. We kennen uitgesproken islamitische staten, communistische staten, de raciale apartheidstaat, staten waarin de ideologie van de 'nationale veiligheid' (Latijns-Amerika) de structuren bepaalt, en net als vroeger een nationalistisch-centralistisch getint Frankrijk welks grondgebied als 'sanctuarium' wordt betiteld. En voorts allerlei mengvormen, waarin agnosticisme, christendom en humanisme de dragende religies zijn. De staat kan gewoon niet neutraal zijn in de zin dat het geloofsaspect aan de opvatting over haarzelf geheel zou ontbreken. Ook een agnostische staat is daarom niet neutraal. De staat kan wel onpartijdig zijn en de christelijke staat behoort dat bij uitstek te zijn. Op grond van zijn eigen oorsprong.

Dooyeweerd zou dus niet verbaasd zijn geweest als hij de door Hartkamp, in zijn discussie met Kret over het ambtsgebed (Bestuursforum 1979) genoemde mogelijkheden had vernomen. Inderdaad, het zingen van de Internationale, de gebalde vuist van de socialistengroet, een volkslied van nationalistische aard, dat kan allemaal. Het hijsen van de rode vlag op een gemeentehuis is niet iets dat op zich vreemd aan politieke overheden is. Het zijn echter tekens voor de verwerping van een staat die voortkomt uit de aanvaarding van Christus' Koningschap. *Daarom* zo zegt Dooyeweerd, zijn dat verwerpelijke gebaren. En ze zijn dubbel verwerpelijk als ze niet breed door de publieke opinie gedragen worden. Dooyeweerd ziet dus liever een strijd afspelen op het vlak van de overheidsstructuren. Niet op dat van de overheidsymbolen. Dat zijn alleen bekrinningen. Het gaat er dus om, de politiek inhoudelijk met Christus' Koningschap in overeenstemming te brengen. Publieke gerechtig-

heid naar Bijbelse inspiratie. Zorg voor mensen en voor het functioneren van samenlevingsverbanden. Geen zucht naar het opstapelen van bevoegdheden in handen van overheden. Wel een volstrekte aanvaarding van alle verantwoordelijkheden die tot de overheid behoren. Het kan niet ontkend worden, dat we daarbij soms als christelijke minderheden in de klem zitten.

Hoe gaat het met de ruimte voor levensbeschouwelijke activiteit, de agnostische daar gelaten (daar is zeer veel ruimte voor)? Vinden CDA-vertegenwoordigers de religieuze dynamiek in de maatschappelijke structuren werkelijk belangrijk of vertegenwoordigen zij zelf een agnostische macht? Staan anderen, niet-christelijk geïntereerde meerderheden, een onpartijdig beleid voor of juist niet? Komt de hele breedte van het christelijk organisatieleven in de knel?

Structuren, daar gaat het om

Alle redenen om van de symbolen over te gaan naar de inhoudelijke knelpunten. Ik put daarbij uit een scriptie van R. Kalk, uitgegeven door het Wetenschappelijk Instituut²⁾. Deze handelt speciaal over de ruimte voor christelijk gemotiveerde actie en organisatie op welzijnsgebied. Christus' Koningschap in het maatschappelijk leven. Is de christelijke dienst aan de samenleving in de knel gekomen? Volgens mij ja, en veel sterker dan op het gebied van de symbolen. Het CDA heeft z'n best gedaan om ruimte, voorrang voor levensbeschouwelijke pluriformiteit in de welzijnswetgeving te verankeren. Gezien de decentralisatie van dit beleid komt het zeer op de gemeenten aan hoe zij die ruimte benutten. De analyse van gemeentelijke voorbeelden geeft weinig reden tot vreugde. De pluriformiteitsnorm wordt in subsidiever ordeningen eigenlijk nooit of zelden aange troffen. Het is een criterium dat in de prioriteitenvolgorde van Heerenveen wegvalt. De gemeente spreekt een voorkeur uit voor algemene instellingen. Activiteiten waarbij evangelisatie-aspecten aan de orde zijn, komen naar haar mening niet voor subsidie in aanmerking. Wel activiteiten die een 'open'

karakter dragen (behalve kerkelijk open jeugdwerk). Purmerend trachtte de subsidie voor godsdienstonderwijs en -vorming (aan IKOS en Humanitas) af te schaffen. Eelde wilde geen subsidie toekennen voor sociaal-culturele activiteiten van de kerken. Het NIVON-werk (natuurbescherming op sociaal-democratische grondslag) viel wel in de prijzen.

Gouda heeft een afkeer van het bestaan van verschillende gekleurde stichtingen met eenzelfde werksoort. Een ander uiterste vormt Bunschoten, dat juist weer alleen activiteiten wil subsidiëren die de toets aan Gods Woord kunnen doorstaan. De voormalige burgemeester van Eelde neemt die stelling als VVD-kamerlid onder vuur. De pot verwijt de ketel. En daartussen o.a. vele CDA-raadsleden en wethouders voor wie levensbeschouwelijk werk 'niet leeft', die een afwachtende houding aannemen, die christelijk-maatschappelijk werk niet nodig vinden, overheidsdiensten de voorkeur geven waarbij de macht in handen van B & W blijft. Daar word je niet vrolijker van. Natuurlijk zijn er ook veel CDA'ers die inzien dat eigen structuren nodig zijn voor het veiligstellen van minderheidsculturen. Het gescheiden-verantwoordelijkhedenmodel, zo bekwaam ontwikkeld door C.J. Klop in de brochure van de Bestuurdersvereniging, biedt daarvoor een goed handvat. Maar toch zie je dat de christelijke minderheid in de knel raakt. En nogal eens met medewerking van christendemocraten die met niet veel meer bagage politiek bedrijven dan vervat in de criteria 'doelmatigheid, deugdelijkheid en democratisch functioneren'.

Conclusie

We keren terug naar de accenten die Dooyeweerd legt. Het Koningschap van Christus moet als politieke en sociale belijdenis zijn ruimte behouden. Dat is niet mogelijk

2) *De pluriformiteitsnorm bij decentrale welzijnsplanning.* Verslag van een onderzoek door R. Kalk, augustus-november 1983.

als wij, zoals de wereld om ons heen, gewoon machtspolitiek bedrijven, eventueel onder theocratisch vaandel. Die combinatie van politiek en geloof strijdt met de eigen aard van de staat. Wat wij kunnen en moeten doen, dat is politieke actie gericht op het waarborgen van ruimte voor godsdienstige en levensbeschouwelijk gemotiveerde actie en organisatie. Ruimte voor een ieder om zijn verantwoordelijkheid in praktijk te brengen zonder bevoordeling van welke minderheid ook. Niet het voortrekken van het praktisch agnosticisme van de algemene of neutrale organisatie. Ruimte om de ander in het hart te raken met het evangelisch appèl. Dat kan alleen als die ander ook vrij is om ja en om nee te zeggen. Als godsdienst en levensbeschouwing als zodanig naar de marge van de samenleving verschoven worden

dan kan zelfs de ontmoeting en de worsteling der overtuigingen niet meer plaatsvinden. Dat is het gevaarlijkste aspect van onze tevreden, onverschillige en dus vanzelfsprekend tolerante consumptiemaatschappij. Het eigenaardige is dat zo'n politiek streven naar ruimte voor de verscheidenheid van religieuze motieven aantrekkelijk is voor alle Nederlanders, niemand tekort doet, een optimisme aan democratie schept en naar onze opvatting ook nog deugdelijk en doelmatig is.

A.M.O.

